

Розділи книжки, які не ґрунтуються на археологічних реконструкціях, зазвичай є сучасним текстом, переосмисленим і поданим очима пересічного мешканця Афін. І всюди, де я вдавався до такого переписування, подано посилання на джерело оригіналу.

Деякі з реконструкцій мають гіпотетичний характер, хоч і спираються на найновіші та найнадійніші дослідження. Ми спробуємо прожити кожну годину доби з життя простих афінян і відтворити — бажано їхніми голосами — відчуття того, яким було життя в цьому винятковому, виручоному, блискучому й водночас аморальному місті в часи його найвищого розквіту.

Сьогодні, навесні 416 року до н. е., Афіни переживають короткий перепочинок у довгій і виснажливій Пелопоннеській війні, що тривала з 431 до 404 року до н. е. Перша хвиля бойових дій завершилася п'ять років тому укладенням Нікійського миру. Попри неодноразові спартанські набіги, які спустошили поля й сади навколо міста, Афіни вийшли з тієї війни сильнішими, ніж будь-коли. Ба більше, тепер, підбурювані Алквіадам, *enfant terrible* афінської політики, вони готуються до зухвалої Сицилійської експедиції.

У цій гарячкової атмосфері змін, що визначають епоху, та політичних інтриг, де майбутні скарби західної цивілізації народжуються завдяки рабській праці й під тягарем імперського гніту, прості афіняни намагаються прожити звичне життя в непростих обставинах.

Про них і йдеться в цій книжці.

НІЧ, ГОДИНА СЬОМА

(00:00–01:00)

СПОГАДИ ВАРТОВОГО ХРАМУ

В Афінах майже немає безбожників. А ті, що трапляються, легко переглянули б свої переконання, опинившись на місці Пентарха Елейського. Цієї ночі він стоїть на варті в самому серці Акрополя — у храмі Афіни Парфенос, більш відомому як Парфенон. Опівночі Пентарх особливо гостро усвідомлює присутність богині. Вона зараз стоїть просто за його спиною.

Під мерехтливим світлом олійних ламп тінь богині лягає перед ним. Здається, ніби розкішний гребінь на її шоломі ледь поворухнувся, наче Афіна нахилила голову, розглядаючи смертного, який наслідився ступити в її володіння. Пентарх певен: її очі, що вдень мають лазурово-ляпісовий відтінок, зараз сяють справжнім кольором: сталеві-сірим, як афінське небо перед світанком. Так її називають — «сіроока богиня», священна Афіна, донька мудрості, покровителька бойового строю.

Пентарх повільно обертається. Спершу бачить її у відзеркаленні в райдужній калюжі оливи біля ніг богині. І навіть не підводячи очей, він знає: вона удів'ятеро вища за людину, а шкіра її кольору слонової кістки. Бліда рука простягається вперед, ніби пропонує перемогу як винагороду. І справді, золотий спис лежить у неї на плечі. А Ніка, крилате уособлення Перемоги, вместилася на долоні.

Перемога примхлива, будь-якої миті може злетіти на позолочених крилах, тож утішно знати, що Афінa завжди стоятиме на сторожі свого міста. Як і личить доброчесній афінянці, вона вбрана в *пеплос* — одяг, що спадає з плечей, підперезується на талії й опускається вишуканими складками до самих кісточок. Пеплос простолюдинки витканий з небіленої вовни. Знатна пані ж може похизуватися пеплосом з пурпурового лляного полотна. Та лише Афінa, улюблениця Зевса, супутниця героїв, носить пеплос зі щирого золота.

Пентарх відступає на крок, щоб краще розгледіти обличчя своєї богині.

Цієї ночі воно здається незвично суворим. Чи не згадує Афінa той день, що припав десь на середину його власного життя, коли рука генія дарувала їй земне втілення? Бо хоч божественна Афінa й народжена з голови Зевса, тіло, у якому вона тепер перебуває, — це велична статуя, створена спеціально для цього храму. Її витесав Фідій — найвидатніший скульптор не лише свого часу, а й, на глибоко упереджену думку Пентарха, усіх часів.

Статуї Фідія — це найвищий взірць досконалості з усіх, що людству коли-небудь удостоїлося бачити.

ЦИЦЕРОН. «ПРО ОРАТОРА», 2.9

Відтоді чимало всього сталося. Та Афінa лишається незмінною — велична й водночас близька; сяйлива під денним світлом, але насправді жива лише у відблисках ламп, коли стоїть на варті поруч із Пентархом.

Пентарх уперше зустрів Фідія майже сімнадцять років тому, в Еліді, невеликому містечку на Пелопоннесі. Ще хлопцем він вирізнявся серед однолітків як вправний атлет, тож був удостоєний честі потрапити до майстерні видатного скульптора. Відтворювати образи великих богів Еллади, пояснював Фідій, це привілей, дарований обраним. В Еліді афінський митець отримав замовлення створити шедевр: статую покровителя Олімпійських ігор самого могутнього Зевса. Тоді саме місто Еліда відповідало за організацію Олімпійських змагань.

Пентарх і досі пам'ятає, як Фідій крокував туди-сюди запиленою майстернею, серед уламків мармуру, шматків слонової кістки й рідкісного пахучого кедра. Забувши про юного гостя, Фідій бурмотів:

— Треба показати його в ту мить, коли він виносить рішення великої ваги. Суворого, зосередженого, грізного у своїй величі. Так!

І на підтвердження цитував «Іліаду»:

*Мовив Кроніон, чорногустими здвигнувши бровами.
І з голови владареві кучерів пасма нетлінні
Впали на плечі безсмертні, й великий Олімп похитнувся!*

— Ось воно! — вигукнув Фідій. — Гомер мав рацію. Він сидітиме на троні, я зображу його, як і Афіну, у розкоші золота й слонової кістки. На голові він матиме корону... ні, радше вінок. Я витешу його так, наче він сплетений з пагінців оливи, бо Афіна, богиня Оливи, народилася саме з того чола, на якому цей вінок спочиватиме.

Перемога належить олімпійським чемпіонам, тож нехай у його руці буде й Ніка (сподіваюся, Афіна не образиться). В іншій руці Зевс триматиме скіпетр. Я натисну на комітет, щоб виділили кошти оздобити його всілякими самоцвітами. А на вершечку скіпетра, звісно ж... має бути орел. Із чистого золота! А хітон? Золотий, гаптований фігурами звірів і квітами. Лілії, я гадаю... Так, саме вони добре надаються для різьблення.

Лілії справді добре піддавалися різьбленню. Минуло вже дванадцять років відтоді, як статую Зевса вперше представили в Олімпії, і захоплений, приголомшений люд сприйняв її як справжнє одкровення. Нині її вважають одним із чудес світу, поряд із Великою пірамідою в Гізі та Верховими садами Семіраміди. І все ж мешканці Еліди завдячують своїм шедевром не величі Афін, а Афінам у їхньому найгіршому втіленні — дріб'язковим, заздрісним, з підлими інтригами й галасливими, наклепницькими політиками.

Фідій, як на мене, — єдиний митець, що справді зумів зобразити олімпійського Зевса. Я прибув подивитися на цю статую з великими сподіваннями, та він перевершив їх у сто разів.

Луцій Емілій Павло, завойовник Македонії.
Полній, «Історії» 30.10

Тоді Фідій був іще зовсім юним, а Перські війни не так давно скінчилися. Значна частина Афін лежала в руїнах після того, як у 480 році до н. е. місто захопило перське військо й зробило все можливе, аби стерти його з лиця землі. Особливим об'єктом їхнього гніву став Акрополь. Перси, вогнепоклонники, не мали жодної пошани до храму Афін і зруйнували його дощенту.

Перікл здобув чільне місце в афінській демократії не завдяки високому званню чи виборній посаді, а лише завдяки силі характеру й влади особистості. Саме він ухвалив, що Акрополь, а надто храм Афін, буде відбудовано. І не просто відбудовано, а з такою пишнотою, щоб перевершити всі інші споруди світу. Для нового храму мали використати лише найкращі матеріали: для стін — пентелійський мрамур, для покрівлі — кедрові балки й позолочену черепицю.

Золотий перетин

Розділіть відрізок на дві частини так, щоб відношення довшої частини до коротшої дорівнювало відношенню цілого відрізка до довшої частини. Це

співвідношення становить 1,618... (як і у випадку з числом π , його десятковий розпис нескінченний).

Золотий перетин (також відомий як «золота пропорція», або «божественна пропорція») здавна застосовується і в мистецтві, і в інженерній справі, а отже, і в архітектурі, де ці два начала поєднуються. Співвідношення довжини до ширини Парфенона відповідає саме золотому перетину, що не дивно, адже відкрив його сам Фідій. У математичних формулах цю пропорцію позначають грецькою літерою ϕ («фі») — на честь першої літери імені Фідія.

Другорядні статуї для храму мали бути вирізьблені з мarmуру з острова Парос, найкращого серед усіх знаних у світі. Проте статуя Афін, що мала стати серцем храму, а сам храм — серцем Акрополя, а Акрополь — серцем Афін, потребувала іншого матеріалу. Для неї було замало навіть найдосконалішого мarmуру. Вона мала бути створена зі шліфованої слонової кістки й чистого золота, щоб у її величі віряни бачили відблиск величі самої богині, її міста й народу.

За будівництвом наглядала рада з трьох осіб: одна відповідала за матеріали й робочу силу, друга — за архітектурні та інженерні питання, а третя мусила поєднати всі елементи в єдине художнє ціле. Цією третьою людиною був Фідій.

Ніхто не заперечує, що Фідій і його колеги виконали свою роботу блискуче. Та в мить марнославства скульптор допустився однієї слабкості й водночас догодив своєму покровителю Періклу. На фризі, що зображав битву афінян з амазонками, він увічнив себе в постаті воїна, який

жбурляє камінь у ворога, і поряд вирізьбив напрочуд точний портрет Перікла в сутичці з амазонкою. Ще гірше те, що ширилися чутки, нібито Фідій запрошував до майстерні жінок зі шляхетних родин, начебто для того, щоб показати їм як триває робота, а насправді, щоб Перікл мав нагоду їх зваблювати.

Вороги Перікла вирішили, що найнадійніший спосіб нашкодити йому — це усунути Фідія. І незабаром їм удалося переконати одного з майстрових дати свідчення, мовляв, Фідій привласнив частину золота, призначеного для оздоблення шат Афін.

А золота там було чимало, адже статуя Афін Парфенос мала бути не лише славою Афін, а й міською скарбницею. У разі гострої потреби золото з одягу богині можна було зняти, щоб оплатити кораблі та воїнів — за умови, що згодом його повернуть на місце. Власне, сама *целла* — приміщення, де стояла статуя, — мала одну незвичайну особливість. На відміну від більшості храмів, тут її було розділено навпіл. У другій, ретельно укріпленій кімнаті позаду богині, зберігалися золото, срібло й данина з підвладних Афінам міст.

Перікл передбачав і ризик розкрадань, і неминучі політичні обвинувачення. Тому він наказав Фідію зробити так, щоб золоті шати богині можна було зняти й за потреби зважити. Так і сталося: шати зняли, публічно продемонстрували, що все золото на місці, і жодних втрат не виявлено.

— Ах, — удавано спохватився зрадливий помічник Фідія. — Я сказав «золото»? Я мав на увазі слонову кістку. Він розтринькав частину слонової кістки, з якої зроблено статую.